

А 2011
29914к

ҚАЗАҚТЫҢ 100 РОМАНЫ

СМАГУЛ ЕЛУБАЙ

АҚ БОЗ ҮЙ

Л ДН / 29914 К

Қазақтың **100** романы

Смағұл ЕЛУБАЙ

АҚ БОЗ ҮЙ

Роман

Алматы
"Жазушы"
2011

УДК 821.512.122 – 3p

ББК 84 Қаз 7-4

Е 49

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
“Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару” бағдарламасы
бойынша шығарылды

Жобаның жетекшісі

ҚР ҰҒА академигі **Рымғали Нұрғали**

Редакциялық алқа:

Әлібек Асқаров
Рахманқұл Бердібаев
Есенбай Дүйсенбайұлы
(жауапты редактор)

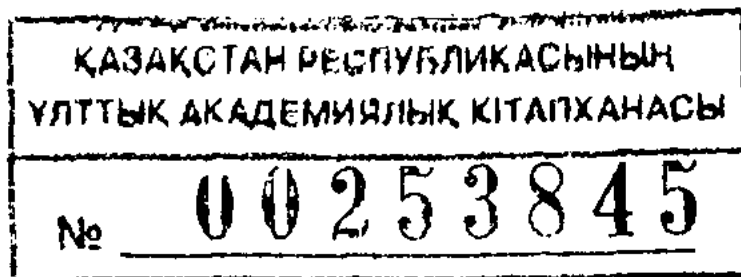
Мұхтар Құл-Мұхаммед
Есенғали Раушанов
Берік Шаханов

Елубай С.

Е 49 Ақ боз үй: роман. — Алматы: Жазушы, 2011.—
376 бет.— “Қазақтың 100 романы” сериясы.

ISBN 978-601-200-308-6

Романға кешегі кеңестік кезеңдегі қазақ халқының жазылмаған шындығы, айтылмаған тарихы арқау болған. Өткен ғасырдың 30-жылдарындағы ашаршылық зардаптары, көмпеске кезіндегі қуғын-сүргін оқиғалары жөнінде кеңінен әңгімелейді.

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4

ISBN 978-601-200-308-6

© Елубай С., 2011
© “Жазушы” баспасы, 2011

Қазақтың 100 романы

АҚ БОЗ ҮЙ

Роман

*...Қаратаудың басынан көш келеді,
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді...*

(“Елім-ай”)

ҚҰДЫҚ БАСЫНДА

1

Елсіз жым-жұрт бос жатқан құла түз. Көз байланып, қараңғы үйіріле бастаған. Қадау-қадау қалқиған сирек бұталар. Ымырт көрпесін үстіне тартып, жай созылған кең сахара бейбіт ұйқыға бой ұсынған шақ. Төңіректі қоршап, қоймалжың ұйыған осынау тыныштықты сәл дір еткізе елеңдетіп, әлден уақытта әрегірек қалтарыстан сыңғыр етіп тұншығып қоңырау үні естілді. Түн ішінен құмығып талып жетті. Көп ұзамай қоңырау ашық сыңғырлап, жақындай берді. Түйелері шұбап тізіліп, түн ішінде келе жатқан керуен шалынды. Ауыр жүк тиелген атан, нарлар. Үнсіз жолаушылар. Түйе мойындарындағы жез қоңыраулар жүріске бір ырғақ тербетіліп сыңғыр қағады. Шертпе күйдей жаяуқоңыр әуен таратады. Тыныш кештің шырқын бұзбай, қайта осынау бейуақ сәттің тылсым кейпіне әдемі үйлесіп жарасатындай...

Керуен көп ұзамай жолдан шықты. Құмсақ шағылға іркілді. Түйелерін шағын алаңға айналдыра шөгеріп, ортаға қапшық, қоржын жүктерін түсірді. Сілесі қатып шаршаған алты-жеті кісі аздасын

бастарына қоржындарын жастады да, киімшен қалпымен қисая кетті. Жамбастары жерге тиісімен жолсоқты жолаушылардың талайы “қор” етті.

Жалғыз Әзбергеннің ғана көзі ілінбеді. Әзберген анау, басына шапанын бүркеніп жатқан Пахраддиннің інісі. Пахраддин бәйбішеден, бұл тоқалдан туған. Әзберген өмірге өлердей ызалы. Әсіресе, “байлардың күні батуға таяу” деген, кеше жәрменкеде есіткен әңгімеден кейін ызалы.

Ұйықтай алмай басын көтерді. Қараса Пахраддин орнынан тұрып кетіпті. Жұлдызы жайнаған түнгі аспанның астында, анадай жерде теріс қарап сұлбасы қарауытып тұр. Иығында шапаны. Кешеден бері бір оңашасын күтіп жүр еді бұл. Тиісудің реті келді енді. Түрегеп, бұған сырт беріп түн өлкесіне назар жіберіп тұрған мол денелі Пахраддинге таяу барды. Шырт түкірді. Пахраддин сәл ығысып бұған көз қиығын тастады. Бірақ тіс жармады. Әзберген де біразға шейін қасақана үндемеді. Қабағы қарс жабылып, түн өлкесіне бұ да қарады. Ауызын ашса іштегі ашу-ыза лақ ететін түрі бар. Ақыры шыдамады, талағы тарс айрылды:

— Сенсің, — деді дүңк етіп. — Сен кінәлісің! Баяғыда-ақ көшу керек еді! Кету керек еді! Енді міне...

Әзберген сөзге жоқ, істің, қимылдың адамы. Одан ары қарай не дерін білмей тұтығып, булығып тұрып қалды. Пахраддин үндемеді. Күрсініп, теңселгендей болып тұрды да, ләм-мим деместен қарауытып жатқан жүктерге қарай бұрылып жүре берді. Шапанын бүркеніп жатып қалды.

Көп ұзамай шығыс жиекті бозартып ай туды. Батыс аспанды сызып, зырқырап жалғыз жұлдыз ақты. Жусан арасында заржақ шегіртке шырылдайды.

Әзберген құмсақ үстінде шалқасынан жатып, түнгі көктей түбі жоқ терең ойға шомды. Жел жағында көлбеп жатқан салпы ерін сары атанның шайыр иісі танауға келіп тұр. Тіздеулі түйелер ұрттары бұлттыңдап “күрс-күрс” күйіс қайырады. Теріс қарап шапанын басына бүркеніп Пахраддин жатыр. Осы ағасын түсінбейді. Би деген аты бар. Анау жатқан Мажандай мың-мыңдап мал айдамағанмен дәулетсіз де емес. Сөйтсем, маңдайымнан сипар дей ме?! Түсінсе бұйырмасын. Өткен жылы ғана қолына мөр тиген ауылдағы етікші Шәріптің алдында бүтежектейтінін қайтерсің. Соны көріп, әшейінде асқар таудай көсемсіп жүретін Пахраддиннің кішірейгенін көріп, жан баласынан ығып көрмеген Әзбергеннің жүні жығылып жүр. Бірақ іштей берілуге жоқ Әзберген. Келер әлі бұның заманы да қайта айналып. Әңгір таяқты ойнатар сонда “өкіметпін” деп шелтендеген Шәріптің төбесіне. Сол Шәріптің азу тісі біліне бастаған өнебір Шеге деген “күшігінің де” жон арқасынан тіліп алар таспаны. Ойы осы жерге келгенде зығырданы қайнап кетті Әзбергеннің. Ойбай-ау, артына қарамай өзі, әлгі етікшінің баласын айтады, Хансұлудан дәмесі бар... Қап, қылуасы өтті-ау, жаман шіріктердің. Хансұлу Әзбергеннің қарындасы. Пахраддиннің маңдайына біткен жалғыз қызы. Талшыбықтай бұралып бойжетіп қалған бүгінде. Өзі сұлу десең сұлу, ерке десең ерке. Оған жаман Шәріптің анау шікірейген немесінің саусағы тиді дегенше бұл намыстан буынып өлер.

Иен далада жатып өстіп ызаға булықты Әзберген. Күйіп-жанып, күз түнінің ет тоңазытар кәдімгідей ызғарын да сезген жоқ. Таңсәріде жұрт ұйқыларын қандырып, тынығып оянғанда бұл беті ісіп, түнеріп,

талауранып оянды. Жара бұлттай қабағы қарс жабылып, сүйретіліп тұрды орнынан.

Содан, ала кеуең таңменен жалғыз керуен атан, нарлары алшаң басып, жез қоңыраулары сыңғыр қағып, тағы да жолға түсті. Алда ел бар. Бұлар айға жуық бетін көрмеген ел-жұрағат, қатын-қалаш, балашаға бар.

Керуен салдыртып тартып келеді.

2

Күзекте отырған ауыл. Жер реңсіз. Шөбі тозған. Әсіресе, құдық маңы жалаңаштанып шаңы шығып жатыр.

Жаман торы атын жайдақ мініп, солай қарай Шеге келеді. Төңірегі азан-қазан; қой маңырап, ит үріп, бота боздаған кешкі ауылдың даңғаза тірлігі. Мал, адам сапырылысқан қарбалас кезі. Шеге соның біріне көңіл бөлмей ойланады. Ойланған сайын еңсесі ауырлай түседі. Бү да қызық. Әліне қарамай армандағаны — Хансұлу. Күн, түн демей көксегені — сол қыз. Ау, сонда жалғыз Хансұлу дәмегөй қалың бозбаланың қайсыбіріне жетеді? Не көп, осы елде қыз көп. Солардың біреуіне неге көңілі соқпайды? Хансұлуда несі бар? Несі бар, аспандағы айға қол созып? Білмейді. Пахраддиннің еркебұлан қызының бетін қай қасиетімен бұрмақ өзіне? Не дәулеті тасқан, не атак-абыройы асқан текті атаның да ұлы емес. Үйінің сиқы анау — қырық жамау, ауыл шетінде қиқиып тұрған. Әкесінің түрі анау — ақсақ қойға жете алмай, ойбайлап, көгенді айнала жүгіріп жүрген. Жеті атасынан шыр бітпеген, етікші Шәріп. Жұрт оны күйгелек мінезіне қарап “Шырылдауық Шәріп” дейді. Өзінің түрі мынау — жаман торының арқасында

суырша сопайып отырған. Шоқпыт үйден шыққанын былай қойғанның өзінде қара басынан да бір көз қонақтар ерекше қасиет табылмайды-ау. Қысық көз, арық, пышақтың қырындай сопайған қара бозбала. Сорайған бойдан басқа Жасаған Ие бұған ешнәрсе бермепті. Не өнер бермеген, жиын-тойда домбыра тартып, ән салып сурьлып шығып, қыз-қырқынның назарына іліне қоятын. Не шешен тіл бермеген, бұзып-жарып сөйлеп жұртты елең еткізетін. Ең болмаса, анау құдық басында су тартып жатқан Бұлыштың атындай жүйрік ат, жеткір тазы да жазылмаған бұның маңдайына. Қайсы бірін айтарсың, ең азы, жасы он алтыға келсе де осы Шегеде ұялмай киетін киім де жоқ...

Құдық жақта шығыр тартып жатқандардың “Тарт!”, “Қайт!” деген айқайы бөліп жіберді ойын. Еңсесін көтерді. Күн еңкейіп көкжиекке құлапты. Көлеңке ұзарып, батар күннің қиғаш түскен шапағы жайдақ дала, қоңырқай белдерді қызылқай жалқын нұрға бояп тұр. Ауыл алдындағы ойпандағы құдық басы қазір үйме-жүйме мал. Қараң-құраң адам. Құдыққа шұбап құлап жатқан өрістен қайтқан жылқы, суға қанып қарындары қампиып ойпаңнан мамырлап шығып бара жатқан түйелер. Солардың көбі анау адырспанды сары белде отырған Мажан ауылынікі. Мажан бас болып ішінде Пахраддин бар, ауылдың бір топ азаматы сонау Темірге, жәрменкеге мал айдап кеткен.

Қазір екі ауылдың арасы алажабыр мал. Түйе сауып, бота қайырып сыртта өріп жүрген жұрт. Сыңғыр-сыңғыр жез қоңырау үндері. Малдың шуы мен кісі айқайлары ию-қию араласып жатыр. Мал тұяғынан көтерілген шаң желсіз тымықта ауыл

үстінде іркіліп тұр. Жер ошақтардан шудаланып түтін шығады.

Құдыққа жақындай бере, Шеге түйесін суарып жатқан құрдасы Ждақайды көріп мырс етті. Осы ауылдағы сырласатын жалғыз досы. Екеуінің мұңы бір. Ол да — ғашық. Жәрменкеге кеткен Мажанның ауылда қалған жас тоқалы Балқияға ғашық. Бұның “кеселі” — Хансұлу. Екеуінің басы қосылса болды “жырлайтындары” Балқия мен Хансұлу жәйі.

Шегені анадайдан көріп сойған түлкідей ыржиды Ждақай. Төртбақ келген, шымыр, тарғыл бет бала жігіт.

— Тарт! — деп айқайлады, қауға алып тұрған атанжілік қара жігіт Бұльш.

Шығырға жегілген астау бас қара нар маңқиып теріс айнала беріп жапырылып алға ұмтылды. Ашамайға байланған қайыс арқанды жүлқа тартты. Бұйдасын ұстаған бала жүгіріп алдына түсті.

— Қайт!

Балақ жүні бесіктей Шойынқара алшаң-алшаң басып кейін қайтты.

Құдықтың тас ернеуінде талтайып тұрған Бұльш су толы қауғаны шірене тартты. Келесі сәтте буы бұрқыраған көкбұйра су гүрілдеп астауға ақтарылды.

Астауды қоршаған үйір түйе суды сораптап жатыр. Ждақай Шегені бүйірден түртті.

— Қасқа бала, анаң қара! Ары жағыңа қара! — деді. Шеге бұрылып Ждақай нұсқаған жаққа қараса, құдықтың күншығыс қапталын орағытып, Қаракерін сылаң-сылаң желдіріп Хансұлу өтіп барады екен. Басында үкісі бұлғақтаған кәмшат бөрік, үстінде қырмызы кәмзол. Аш белін түрмемен қынай байлаған. Күміс ер-тұрман батар күннің жалқын нұрына

малынып жарқ-жүрқ етеді. Астындағы сыйда бой кер құнан да иесінің мәпелі жас сұлу екенін білетіндей, аяғын лып-лып билеп басады.

Қыздың мойыл көз, қайқы кірпік, сәл түрік ернін елестетіп Шеге күрсінді.

— Саспа!— деді Ждақай досын иықтан сілкіп. — Тұмсығын қанша көтергенмен сенен артық кімге барады? Айтқаным келмесе қара да тұр, қасқалдақ, түбінде сенікі болады!

Шега лажсыз езу тартты. Ждақай лепіре түсті:

— Әкең ауылсовет, кімнен қорқасың? Бас сал, алып бер деп! Оллаһи, тырп ете алмайды Пахраддин! Береді қызын!

— Пай, сен де... желдей есесің-ау... Біреудің қызын тартып ал деген заң жоқ қой, — деді Шега. Көзі — Қаракерін сылаңдатып ауылға тақап барып қалған Хансұлуда.

— Мәссаған, қасқалдақ, ендеше жүре бер сөлпиіп... Біреу қағып түссін қасқитып, — деп торсандап қалды Ждақай.

— Тарт!

Балақ жүні бесіктей астау бас Шойынқара бұйдасын қаққан баланың соңынан ошарыла жамбастап қауғаны дедектетіп сүйреп барады.

Құдықтың батыс қанатында малы-жаны сапырылысып жатқан Мажан ауылы тұстан бір келіншек келеді сылаңдап. Иығында иінағашы, ақ көйлегінің кең етегі көлең-көлең етеді. Қасына ерткен кішкентай қыз бала бар. Балқияны тани кетті Шега. Пысықсынған Ждақайды тұқыртып алудың реті келе кетті.

— Ал Ждеке... енді сен қарашы мына жаққа!

Күн астында аяқ жолдың күміс шаңын шұба-лаңдатып келе жатқан Балқияны көргенде Жда-

қайдың рені бұзылып қоя берді. Онсыз да тікірейген кірпі шашы одан бетер тікірейіп кетті. Табан астында тықыршып бүлінсін де қалсын... Шеге қикылдап күлсін кеп. Ждақай, мұрын ұшы тершіп, қызарақтап:

— Қасқа бала, ешкімге айтпа, бүгін бір қызық көрсетем саған! — деді, әңгіменің бетін бұруға тырысып, құпия сыбырлап.

— Ол... неғылған қызық?

Ждақай сұқ саусағымен ернін басты. Көз қиығымен қауға алып тұрған Бұлышты нұсқады. Шеге түсіне қойды. Демек, “қызықтың” Бұлыш турасында болғаны.

Ақ көйлегінің етегі көлеңдеп құдыққа жақындай берді Балқия. Жас тоқалдың жүріс-тұрысы көрінеу еркінсіген ойнақы. Көнек шелегін жерге “таңқ” еткізіп тастай салды. Орта бойлы дембелше. Көзі жабайы мысықтың көзіндей тап-таза жайнап тұр. Бүкіл назары — сақа жігіт Бұлышта.

— Есенсіз бе, бәйбіше! — деді, көмір қара Бұлыш ақ тісі жарқырап күліп. Балқия бір қолымен мықынын таяна қалып, былқ-сылқ етті:

— Е, бәйбішелік қайда бізге, — деп шолақ танауын сәл көтеріп, назданып жігітке шекесінен қарады. Бозбалалар тұрған жаққа көз қиығын да салған жоқ.

Ждақай бір қызарып, бір бозарды.

Балқия Бұлышпен қалжыңды үдетіп жатыр. Бәсе, Ждақайды неғылсын сылқым келіншек, өзі бойдақ, өзі мерген, өзі палуан сақа жігіт Бұлыш тұрғанда. Жалғыздікті, кедейлігі болмаса осы елде Бұлышқа тең келетін жігіт жоқ.

Былай шыға бере Ждақай:

— Қасқитты-ау! — деді басын шайқап, күйініп. — Көз қиығын да... салмады-ау...

Кешкі астарын ішіп, ауыл әлдеқашан жатып қалған. Көзге түртсе көргісіз қараңғы. Ай тумаған.

Ждақайдың “қызық көрсетеміне” елігіп Шегенің Мажан ауылының түйе шаңдағында отырғанына біраз болды. Төңірегінде дуадақтай-дуадақтай теңкиіп жатқан түйелер. Кебеже қарын кәрі маяның ық жақ тасасында отыр екеуі. Баққандары — осы тұсқа жақын Балқияның отауы. Томпиып, қарауытып тұрған отау үйі.

Шолпысы сылдырап үйге кіріп-шығып күйбеңдеп жүріп, шамды өшіріп Балқия ақыры жатып қалған.

Ждақай Шегені бүйірден түртті.

— Көрдің бе, күткені бар, жалғыз жатты. Қасқа бала, қазір көресің қызықты! — деді.

Одан кейін де біраз уақыт өтті. Отау үй әлі жымжырт. Мүлгіп тұр. Ауыл үсті монтаны тыныш. Ит екеш иттердің де жақтары қарысқан. Қора жақтан күйегі алынып қызу науқан кешкен қошқарлардың ғана арсы-гүрсі қимылдары байқалады. Әрекідік сатыр-сұтыр сүзісіп те қалады.

Ауылдың желке тұсынан байғыз шақырды. Сұңқылдап жаман ырым бастап тұр. Жолдары болса жарар еді. Жас тоқалдың есігін ашады деген Бұлыш аңшы әлі жоқ.

— Көп ұзамайды. Келеді ай тумай, — деп қояды Ждақай сыбырлап, қос өркештің арасынан мойнын созып қарай түсіп. Қарындары қампиып көлбеп жатқан түйелер марғау мүлгіп күйіс қайырады. Түйе шайырының күлімсі исі келеді.

— Сол көргеніңді айта отырсай, Ждеке, қарап отырғанша! — деді Шеге. Ждақай көрген “қызығын” айтып беруге ыңғайланды.

— Сен өз көзіңмен көрсін деп едім, әлгі ағамыз келмей қасқитқанын қарашы... Жарайды айтсам айтып берейін... — деп иығын қомдап қойды Ждақай. — Шалы қалаға кеткесін... мен қасқайып кеш түсісімен Балқияның есігін аңдитын болдым, — деп бастады әңгімесін Ждақай.

— Өйдәйт дерсін!

— Дәмем күшті. Күйеуі шал. Өзі болса жас, сылқым келіншек енді осындайда серілік жасамағанда, қашан жасайды деймін. Көзімді жұмсам көретінім Балқия. Ақ отауда екі тізесін құшақтап жападан-жалғыз мені күтіп отырған болып елестейді. Одан сайын дәмем күшейе түседі. Содан, қасқайғанда, күн батысымен бүкендеп осында тартамын. Мажанның иттерінен маған қауіп жоқ. Түгел таниды. “Керегің Балқия болсын” дегендей, құйрықтарын бұлғап, аяғыма оратылып, Балқияның үйіне дейін апарып салады. Бірақ сол есікке жеткен жерде мені Құдай ұрып қасқаямын да қаламын. Жабық есікке қол тигізу мен үшін бір ақырзаман. Қолым дірілдеп, демім бітіп, құлағым шыңылдап, жүрегім тарсылдайды. Күні кеше, тағы да сөйтіп, қасқиып есік алдында тұрсам, қараң-құраң етіп түн жамылып біреу келеді. Зәрем ұшып кетті. Отырған жерімде ернімді тістеп, сілейдім де қалдым.

Бір кезде есімді жисам үй ішінен сыбыр-күбір естіледі.

— Бері... бері жүр, деген Балқияның үні шықты. — Байқа жолында құман тұр! — дейді.

— Жалғызсың ба? — дейді Бұлыш күңк етіп.

— Немене жалғыз болмай, байыммен жатыр дейсің бе?

— Тек! Бала-шаға жоқ па дегенім ғой.

— Зәрең үшпай-ақ қойсын!

Сөйткенше ағаш төсек сықыр-сықыр етті.

— Сағындың ба? — деді Балқия сыбырлап. Дауысы балдай тәтті. Бұлыш:

— Сағынбасам келем бе? — деді күңгірлеп.

— Ішің кепсін, өтірік... Қолыңды кім байлап жүр... Шын сағынсаң...

— Жә, қойшы.

— Әнеки, саған тек...

Одан әрі жөнді ести алмадым. Сыбырласып кетті. Мен үйге құлағымды тақай түсемін. Тысырым сезіліп қалса керек:

— Шік-әй! Өй, мүйізін сынғыр! Шік! — деп айқайлады іштен Балқия. Мен тұра қаштым.

— Қап, қимылдамай отыра бермедің бе? — деді Шеге, әңгіменің дәл ортасынан үзіліп қалғанына өкініп.

— Қасқа бала, Бұлыш біліп қалса құрыдым ғой! Мойнымды жұлып алмай ма?

Желіге таман қараңғыда шоқиып отырған кісіні көріп Шегенің жүрегі суылдап қоя берді. Ждақайды түйіп қалды.

— Ана қара, біреу отыр!

— Қайсы.

Екеуі еңкейе қалды. Қарауытқан адам әлден уақытта сопайып орнынан тұрып кейін қайтты. Шет үйге бағыттады. Қолында — құманы.

— Түу, әкеннің... Қауқаш қой... дәрет ап жүрген, — деп Ждақай Мажанның қойшысын ондырмай сыбап алды да, шығыс жаққа қарады. Қараңғы аспанның сол жақ тұсы бозара бастапты.

— Қасқа бала, ай туып келеді... — деді Ждақай өрекіп. — Енді Бұлыш өлсе де келмейді.

— Не істейміз енді?.. Құрысын, қайтайық онда, — деді Шеге де өкініп.

— “Қайтқаны” несі қасқалдақ! Екі сомадай жігіт тұрып... келіншек жалғыз жатқанда... — деп дүңк-дүңк етті Ждақай.

— Ендеше бар! Күтіп жатқан шығар... сені... — деді Шеге танауынан күліп.

— Барамын! Несі бар? — деп өз-өзіне дем бергендей қоқиланды Ждақай.

— Е, бар! Бар!

— Барамын!

Шегені күлкі буып барады. Ждақайдың сыры мәлім ғой.

— Неге күлесің? Тонымды шешіп алар дейсің бе барсам?!

— Е, неғып тұрсың ендеше? — деді Шеге де Ждақайдың барғанын қалап.

— Ал кеттім! Біреу көрінсе белгі бер!— деп Ждақай түйенің тасасынан шықты. Бұқпақтап бүкең-бүкең желе түсті. Желе түсті де бұрылып Шегеге қарады. Шеге “жүре бер” дегендей қол сілтеді. Ждақай шыбын ұстайтын кісіше сақ басып бүкшендеп алға жылжыды. Мүлгіп тұрған отаудың есігіне де жетті. Бойын тіктеп қарауытып есік алдында іркілді.

Шеге де толқып Ждақайдың орнында бейне өзі тұрғандай жүрегі дүрсілдеп кетті.

Ждақай дыбыс берсе керек, көп күттірмей есік ашылды. Ждақай ішке зып берді.

“Болды бір қызық!” деді Шеге өзіне-өзі. Орнынан қалай тұрып кеткенін білмейді, бір кезде қараса, бұл да бүкендеп жабулы есікке қарай ұшып келеді екен. Үй сыртынан Ждақайдың қызығын тамашаламақ. Сөйткенше болған жоқ, үй ішінде тулақ сабағандай

әлдене “таңқ” етті де, іле леген даңғырлап есіктен Ждақай атқып шықты. Атқып шығып беталды тапырақтап ышқына қашты.

Шеге де ойланбастан өкшесін көтерді. Екеуі безіп барады сай жаққа қарай. Бұлардың дүрсіліне желідегі түйе үркіп өре түрегелді. Иттер шу етті.

Шеге Ждақайға қапталдаса беріп:

— Не болды, сорықайнаған?! — деді ырсылдап.

— Қасқайтты, бала, қаш! — деп басы қайқайып зымғып барады Ждақай.

Екеуі сол қашқан күйі ауыл іргесіндегі терең сайға бір-ақ құлады. Бұл кезде бүкіл ауыл иті атойласып сондарына түскен еді.

Сайға құласымен екеуі де кейін қарап жер бауырлап жата қалды.

— Ждеке, не болды?

— Несін сұрайсың? Қасқайтты! — деп Ждақай “қиқ” “қиқ” күліп жатыр. Шегенің қолын алып басын ұстатты. Шекесі шодырайып ісіп кетіпті.

— ...Құтты болсын алған сыйың! Ал айт!

— Есікті аштым. Кірдім, — деді Ждақай екі иығынан тыныстап. Балқия көйлекшең, жұпары аңқып тұрды алдымда. “Не керек?” деді. Дауысы қатқыл. Сасып қалдым. Сөзім божырап “Жеңеше, ойнайықшы!” депмін... Тізем қалтырап аяғын құшып отыра қалдым. Жүрегін жібітейін дегенім еді. Сол екен жеңешем “Қағынғыр, мә, саған ойнаған!” деп төбеме әлденемен “таңқ” еткізді. Қатты үрды. Қолында оқтау бар екен. Көзімнің оты жарқ етті. Есікке қарай секірдім. Леген бе білмеймін, бір нәрсені басып кеттім. Сөйткенше, жеңешем жауырынымның ортасынан оқтаумен тағы қонжитты. “Ойнаған деген осы!” деп. Табалдырықтан аттай бергенде басым мандайшаға соғылып... Әй, қасқайдым-у!..

Шеге жерді құшып иығы бүлкілдеп жатыр.

— Айт! Шайт!— деп қойдың сыртын айналып біреу айқайлады.

Мажан иттері анадай жерде сап түзеп жақындап келмей әуілдесіп тұрған. Ызалы Ждақай бір кезде төрттағандай қалып “Ауф!” деп тұра ұмтылды. Бұттары серейіп тұрған дырау төбеттер сол-ақ екен, шашырай беріп тоз-тозы шыға қашты.

— Балқиядан көрген зәбірім аздай-ақ... о несі кеп!— деп кейін қайтты Ждақай.

Бұ кезде түн етегі түріліп, шығыс тұстан қауын тіліктей сарғайып имек ай туып келе жатқан. Қараңғылық сейіліп, сол сирек жұлдызды аспан астында мүлгіген үйлер томпыып көзге анық көріне бастады.

Екі бала жігіт те көп ұзамай үйлеріне қайтты. Шеге құдықтың ары жағындағы өз ауылына қарай, Ждақай Мажан ауылының шетіндегі өз үйіне бұрылды.

4

Таңертең шаң-шұң дауыстан оянды Шеге. Әкесі мен шешесі екен, шай үстінде кикілжіндесіп отырған. Сол баяғы қалыптары. Шеге түк естігісі келмей, көрпемен басын қымтап алды. Бірақ дастарқан басындағы керіс үдемесе толастар емес.

— Гүлжан! Бар!— деді әкесі.— Бар, Пахрадиннің үйінен бір шақпақ қант әкел! Ертең базаршылар келгесін береміз.

Гүлжан осы үйдегі бес қыздың ең кенжесі. Шегенің қарындасы.

— Бармайды! — деді шешесі. — Әй, қыз, тырп етпе! Ауылнай болдым деп етік тігуге сен арланғанда,

ауылнайдың қатыны боп үй арасында шекер сұратуға біз де арланамыз. Бармайды.

— Әй, кіспұрыш, сен емес, бала алып келсін деп отырмын! — Әкесінің әдепкі шырыл дауысы шыға бастады.

— Бармайды!— деді шешесі. — “Өкімет кедейдікі” деп кеңірдегіңді күнде кергілейсің. Тырқ етсе байға қарай жүгіресің. Сонда, пәтуан қайсы сенің өкімет болғандағы?

Шешесі қара торы келген ірі сүйекті, мінезі салмақты кісі еді. Қоңыр дауыспен айтқан сөзі де салмақты шықты.

Шеге ішінен күліп жатыр. Дәл осы қазір аузына ұтымды сөз түспей қалған әкесінің ашудан қызарып кеткен түрін, шақырайған көзін, едірейген жебесін елестетіп жатыр. “Шырылдауық Шәріп” деп жұрт әкесінің осы шапшаң мінезіне қарап атап кеткен.

— Әй, көргенсіз! — деп шаңқ етті, әлден уақытта әкесі. — Не оттап отырсың! Сұрасақ кедей болғасын сұраймыз да! Кедей болмасақ бізді кім қолдар еді?

— Жарылқағаны сонда анау бір мөр ме? Шала туған баладай керегеге іліп қойған? Не қайыр көрдік сол мөрден? Әкім болдым деп сен жүрсің шелтендеп. Кәсібіңді тастап. Қара су ішіп біз отырмыз. Байымыз мөр ұстады деп мәз болып. Сол мөріңді тістеп іш, ендеше, қанттың орнына!

Шеге мырс етті.

— Қысқарт! Көргенсіздің нәсілі! Тарт! Тарт тіліңді мөрден!— деп шақ-шақ етті әкесі.

Балалар шу етті. Шеге төсегінен ыршып тұрды.

Ойлағандай-ақ әлжуаздау әкесі, қолында қобди, шешесіне қарай шатынап ұмтылған екен. Шеге екеуінің арасына түсті.

— Көргенсіздің нәсілі, мөрге тіл тигізбе деп қашанғы айтам! Ауыл-аймағыңмен, бота-тайлағыңмен құрып кетесің! Білдің бе!

— Білдім, сабаңа түс! Отыра ғой, шөйің суып қалды! — деп қабағын шытқан шешесі қарасұр өңі қабарып шайсандыққа бұрылды. Бармақ басындай саршекерді алып, дастарқанға тастады.

— Япырм-ау! — деп әкесі әрең сабасына түсті. — Бұл жаман қатын-қалашқа шейін басқа шығып алды-ау, Мөрді тәлкек қылады, әлдеріне қарамай. Тапқан екенсіндер ойыншықты!

Әлгі бармақ басындай саршекерді “қыт” еткізіп тістеп қойып әкесі шай құйылған құрсаулы кесені қолына алды.

Шеге тысқа шықты. Қатқылдау ызғырық жел бар еді сыртта. Күздің қарасуық таңы. Күншығыс жақ аспан сірескен бұлт. Күн шықса да көрінбей тұрған сияқты. Бүрсендеп өріске түйелерін қуалап жүрген әйелдер. Құдық жақта біреу шелегін даңғырлатып су алып жатыр. Оның ар жағында қабаққа тырмысып ақ тазысын ертіп жалғыз атты кетіп барады. Аңға бара жатқан Бұлыш еді ол. Кешегі Ждақайдың әңгімесі есіне түсіп, ауыл сыртына қарай беттей беріп, Шеге өзінен-өзі күлді.

Бұлыш — жалпақ елге аты шыққан аңшы. Жасы отызға келіп қалған сақа жігіт. Оны сүймегенде кімді сүйсін Балқия. Оның үстіне Бұлыш қазір бойдақ. Осыдан екі жыл бұрын әйелі өлген. Рас, кедей. Жалғыздікті жігіт. Үйі анау ауылдың арғы шетінде оқшау тұрған шәукиген құрым үй. Қартайған жалғыз шешесі бар. Күресіп балуан болғысы келген, мылтық атып мерген болғысы келген жас Бұлышты жағалайды. Бұлышты ұстаз тұтады. Шеге де солай.

Бұлыш ел ішіне оралғалы көп болған жоқ. Қарақұм жақта бір түрікпен байында жалшылықта болып, ел ішіне қайтып келгені биыл ғана. Бұлыштың атағын шығарған да сол түрікпеннен оралу сапары еді. Оның өзі бір жатқан хикая.

Ақ тазы ерткен қара арғымақ атты Бұлыш түстік беттегі қарауытып жатқан көлденең жотадан әрі асып көрінбей кетті. Бағыты — Сарыбай құмы.

Осы Бұлыштай жігіт болса ғой. Шеге... Көрер еді Хансұлудың қалай кекірейгенін. Шидем күпісінің өңірін қаусыра түсіп ауыл шетінде тұрып Шеге күрсінді. Мынау Шегенің жаман қоңыр үйі. Анау ауыл ортасында айдыны шығып тұрған үлкен ақ боз үй — Хансұлудың үйі. Сыртта қазықта қаңтарулы Қаракер құнан түр. Хансұлудың құнаны. Сол құнанға шейін асылдың тұқымы. Бұл елде жоқ ат. Әкесі Бесқаладан әкеліп берген түрікпеннің әйгілі ақалтекесі. Мойыны құлаш жарым тікбақай құнанға ұзынша таралып өскен Хансұлу мінгенде маңынан жүруге Шегенің жүрегі дауаламайды. Сол кезде еркебұлаң жас Хансұлу өте-мөте ерекше көрінеді. Хансұлу бөлінуді, ерекшеленуді осы соңғы жылдары шығарды. Мінезі де тұйық болып алды. Бұрын ер баладай бірге ойнап өскен ғой. Мешітте қатар отыршып, Лабақ ахуннан бірге дәріс алды. Қазір бір жұмбақ мінез тапты. Атына мініп шошайып күнұзын жалғыз жүреді. Немесе үйден шықпай ұзақ күнді кеш қылып домбырасын тыңқылдатып отыра береді. Ждақай сияқты бозбалалар тыжырынып: “Хансұлу”, “Хансұлу” дегенге настанып, көңілі өсіп кеткен ғой” дейді. “Пахраддиннің қызымын деп көкірегін кергені де” дейді. Бірақ жұрт қанша жамандағанмен Шеге жек көре алмайды Хансұлуды. Керісінше, жұрттан

бойын аулақ салған, осы “тәкаппар” сопақша бет, қайқы кірпік, түрік ерін қызға деген ынтығы бұрынғыдан да арта түсті.

— Келе жатыр! Келе жатыр!— деген айқай шықты, ауылдың өріскей тұсынан. Сөйтсе, Қозбағар екен. Әлгінде өріске беттеген қой соңында бара жатыр еді. Етженді балажігіт аюдай қорбандап ауылға қарай далпылдап жүгіріп келеді. “Бұ несі?” десе, сонау Қарауыл төбенің теріскей бөктерін қиып өтіп тырнадай тізіліп керуен келеді екен. Қалашылар керуені. Осы екі ауылдың Темірдегі жәрменкеге кеткен қалашылары.

— Хансұлу! Әй, әй, Хансұлу! Көкең келе жатыр! Көкең!— деп құдды өз әкесі базардан келе жатқандай әрпіл-тәпіл жүгіреді Қозбағар. Табаны жарқ-жарқ етеді. Өзі Пахраддин үйінің малын бағады. О, Жаратқан Ие, сөйте жүріп Хансұлудан бұ да дәмегөй.

Қозбағардың айқайынан бүкіл ауыл құлақтанып, жұрт андыздап тысқа шықты. Бала біткен шуылдап керуеннің алдынан жүгірді.

Үйінен Хансұлу да шықты. Сымдай тартылып ықшам киініп алыпты. Күлгін түсті зәгран шалбар, қынама бел қырмызы пүліш кәмзол. Биік өкше етік. Үкілі кәмшат бөрік. Қолында қамшы.

Арсаландап жүгірген Қозбағарға пысқырып та көз салмай, атына қарай беттей берді. “Орыстың әписеріндей, пай-пай, мына қыздың тіп-тігін-ай!” — деп Хансұлу жәйлі Қиқымбай айтқан сөз түсті есіне.

Хансұлудың арықша келген әсем тұлғасынан көз ала алмай күрсінді Шеге.

Тықыршып тұрған құнанына қарғып мініп, келесі сәтте Хансұлу да ауыл балаларының соңынан Қарауыл төбеге қарай жосылтып шауып бара жатты.

Ат жалына сәл еңкейіп, қабағын түйіп алған. Қаракер құнаны бейне аяғы жерге тимей ұшып келе жатқандай. Қарсы беттен ысылдап соққан жел ашаң жүзді, әдемі бидай өнді, көз қиығының құйыршығы қайқылау сұлу қыздың көзінен жас парлатты. Кішкентай танауы қусырыла түсіп, сонда да, алдына тура қарап құйғытады.

Хансұлудың жүйрік құнаны көп ұзамай ауыл балаларын артқа тастап, сары беткеймен салдыртып келе жатқан мол жүкті, іркіс-тіркіс керуеннің алдын орады. Жақ жүндері үрпиіп, беттерін шаң басқан, көздері қызарып іскен жолсоқты жолаушылардың ішінен ө дегенде Хансұлу әкесі Пахраддинді іздеп еді, көре алмады. Керуен алдында — ағасы Әзберген. Батыр тұлғалы Әзбергеннің беті бұрынғыдан да қалыңдап кеткендей. Қалың бетіне шанжаулап түк шыққан.

— А, Хансұлу, амансыздар ма? — деді, қабағы салбырап.

— Аманбыз. Көкем қайда? — деді Хансұлу. Әзберген ағасының неге екені белгісіз, қанталаған көзі мүлдем ызғарлы еді. Жауар бұлттай түсі түнерінкі.

— Лабақ ахундікіне қарай бұрылған... әлгінде, — деді қою дауысы қоңырлау шығып. Керуен салдыртып жанынан өте берді.

Хансұлу енді тықыршыған кер құнанның басын күн астына қарай бұрды. Қаракер жусанды жазықпен сарыжайдың оғындай зырқырап келеді.

Жосытып шапқан Хансұлу көлденең жатқан дөңге көтерілгенде алдынан бірі түйе, бірі ат мініп қатар келе жатқан екі жолаушы көрінді. Қарақасқа айғыр мінген әкесін алыстан таныды. Қасындағы ақ түйе мінген, ақ шапанды, басына ақ шалма тартқан, әрине,

Лабақ ахун. Лабақ ахун — осы елдің бала оқытатын ишаны. Жылыбұлақта мешіт ұстайды. Хансұлу осы кісінің қолынан хат таныған. Көп кітапты, оқымысты ғұлама, әрі өзі дүниенің толып жатқан дастан-жырын жатқа айтатын жырау.

Әкесі Пахрадин кең иықты, мол денелі, сақал-шашы көкбурьл тарта бастаған ат жақты, сұлу көзді, келбетті кісі. Ат үстінен еңкейіп, жаяу келіп сәлем берген қызының бетінен сүйіп, ұзақ еміренді. Хансұлудан бұрын Әли, Қали деген екі ұлы болыпты әкесінің. Екеуі де шешектен қайтыпты. Солардан кейін туған жалғыз Хансұлуды әкесі ұлдан кем көрмейтін.

— Сұлутай! Амансыздар ма? — деп қобалжып, дауысы дірілдеді. Кең шаралы, аласы мол мейірбан көзіне жас іркілді. Жоталы мұрны домбығып сәл іскендей. Тұмауратқан кісідей түрі.

— Көке, сырқаттан саусыз ба? — деді Хансұлу, қарлығаштың қанатындай, қасы дір етіп.

— Жоқ, Сұлутай, — деді әкесі. Бұдан бір сыр бүккен тәрізденді.

Екеуі ақ түйесін желдіртіп озып кеткен аққудай арық шал ахунға желе жортып қуып жетті. Шал бетін бұрмаған күйі термелеп:

— Уай, інім Пахрадин! “Бай-бағланды кем көрер, құл-құтанға дем берер, қарсы келген жайсаңды, ат көтіне өңгерер” деген едік қой. Өкіметтің жағадан осы алғаны алған-дүр. Темірде естіп-білгенің сол алапаттың басы-дүр. Лекин, көрер хикматымыз әлі алда-дүр, — деп бір қайырды.

Астындағы айыр өркеш ақ түйесі шудасы желпілдеп майпаң-майпаң желеді. Жол жөнекей ахун термелеп көп сөйледі. Дүние-ғалам жаралғаннан бастап, осы күнге дейінгі болып жатқан хикматтардың барлығы